

nost – končno nagnili na slovensko stran. Tako naj ta meja tudi za zmeraj ostane, brez očitnih ali prikrivanih želj po spremembi v škodo slovenskega jezika. Samo če si bomo tega vsi v svesti, se bomo izkazali vredne dediče svojih praočeto v izpred 400 let. V varovanju svoje jezikovne samobitnosti moramo biti aktivni in se varovati stališča, da se te in take stvari dogajajo same od sebe, in zmeraj v korist tistega, ki zasluži, da bi obstajal in obstal.

Janez Orešnik

Filozofska fakulteta v Ljubljani

O DESNEM IZPUSTU PROKLITIČNO-ENKLITIČNIH NASLONK

Če se v povedi pojavlja ena ali več besed dvakrat (ali še večkrat), se ponovljeno včasih lahko izpusti, ne da bi se spremenil pomen povedi. Npr. namesto *iskal sem jih in kmalu nato sem jih srečal* lahko rečem *iskal sem jih in kmalu nato srečal*. Izpuščena ponovitev *sem jih* stoji v tem primeru desno od neizpuščenega *sem jih*. Imenujmo zato pojav »desni izpust«.¹

Pričujoči donesek zadeva proklitično-enklitične naslonke in podaja prvi približek pravil, ki naj bi urejala njihov desni izpust.² Proklitično-enklitične naslonke stojijo v stavku posamično ali v naslonskih nizih; tu obravnavam obe možnosti, le da se pri naslonskih nizih omejujem na take, ki sestojajo samo iz proklitično-enklitičnih naslonk, ne tudi iz drugačnih brezglasnic.³

1. Prvo pravilo: ponovljeni proklitični niz se lahko izpusti, vendar načeloma le v celoti, ne po delih. – Primer: *se mu vrti in se mu blede*. Desna ponovitev je proklitični *se mu*. Ne morem izpustiti samo *se* ali samo *mu* (stavčna para *se mu vrti in se blede*, *se mu vrti in mu blede* nista pravilno tvorjena), pač pa *se mu* v celoti (stavčni par *se mu vrti in blede* je pravilno tvorjen in pomeni isto kot izhodiščni).

Prvo pravilo velja tudi za posamične proklitične naslonke, če so ponovitev. Primer: *iščem ju in ju kmalu nato srečam* lahko okrajšam v *iščem ju in kmalu nato srečam*.

2. Drugo pravilo (sledi iz prvega): če je ponovljen le del proklitičnega niza, se niti ponovljeni del niti cel niz načeloma ne izpusti. – Primer: *se nama vrti in se naju loti mrzlica*. Tu je desni niz proklitični *se naju*, ponovitev v njem samo *se*. Te ponovitve se ne da izpustiti (*se nama vrti in naju loti mrzlica* namreč ni pravilno tvorjen stavčni par), celega niza prav tako ne, saj ni cel ponovitev (*se nama vrti in loti mrzlica* ni pravilno tvorjen stavčni par).

V točkah 3–5 so obravnavane izjeme od drugega pravila.

¹ Odprto naj ostane, ali je »izpust« samo udoben način govorjenja ali resničen skladenjski potek.

² Proklitično-enklitične naslonke so našteje v SS 1976, str. 58. Dodajam *naj*, primerjaj *zdelo naj bi se mi* z enklitičnim *naj in naj bi se mi zdelo* s proklitičnim.

³ Naslonske nize iz samih proklitično-enklitičnih naslonk imenujem v nadaljnjem kratko »nize«.

Splošna pravila o izpustu ponovitev (zlasti naglasnic) tu niso obravnavana. Taka splošna pravila, ne posebna o izpustu naslonk, so na primer verjetno kriva, da se povedi *moral jih je obiti in je zato izgubil več metrov* ne da izreči brez desnega je – v nasprotju z *obšel jih je in je zato izgubil več metrov*, kjer desni je lahko izpustim.

3. Če vsebuje ponovljeni proklitični niz ali ponovljeni del proklitičnega niza med drugim naslonke iz skupine *naj, bi, sem ... , bom ...*, se le-te lahko izpustijo same zase, vendar le vsi navzočni primerki hkrati. – Primer: *naj bi se mi vrtelo in naj bi se mi bledlo*. Tu je ponovljen proklitični niz *naj bi se mi*. Vsebuje *naj bi* iz skupine naslonk *naj, bi, sem ... , bom ...* in tega lahko izpustim v celoti (stavčni par *naj bi se mi vrtelo in se mi bledlo* je pravilno tvorjen in pomeni isto kot izhodiščni). Ne morem pa izpustiti samo *naj* ali samo *bi* (iz stavčnega para *naj bi se mi vrtelo in bi se mi bledlo* ne čutimo, da bi bil za *in* izpuščen *naj*; stavčni par *naj bi se mi vrtelo in naj se mi bledlo* ni pravilno tvorjen). Samo *se* ali samo *mi* tudi ne morem izpustiti (*naj bi se mi vrtelo in naj bi mi bledlo* ni pravilno tvorjen stavčni par, *naj bi se mi vrtelo in naj bi se bledlo* prav tako ne, ali vsaj nima istega pomena kot izhodiščni stavčni par).

Ker je v primeru ponovljen niz v celoti, lahko v skladu s prvim pravilom tudi celega izpustim: *naj bi se mi vrtelo in bledlo* je pravilno tvorjeno in pomeni isto kot izhodiščni stavčni par.

4. Če je v proklitičnem nizu, ki vsebuje najmanj eno naslonko iz skupine *naj, bi, sem ... , bom ...*, in se (za brezosebnost, trpnost) ali *si* (oboje po izvoru osebni povratni zaimek), se lahko hkrati z naslonkami iz skupine *naj, bi, sem ... , bom ...* izpusti tudi *tak se* ali *si*. – Primer: *bi se ti reklo in bi se te vprašalo*. Tu je v proklitičnem nizu *bi se te* ponovljen *bi se* (se izraža brezosebnost).⁴ Po točki 3 lahko izpustim *bi* (saj spada med naslonke skupine *naj, bi, sem ... , bom ...*) in dobim *bi se ti reklo in se te vprašalo*, kar je pravilno tvorjeno in pomeni isto kot izhodiščni stavčni par. Hkrati z *bi* lahko izpustim tudi *se* in dobim *bi se ti reklo in te vprašalo*, kar je prav tako v redu. Samo *se* (brez *bi*) pa se ne da izpustiti (*bi se ti reklo in bi te vprašalo* ni pravilno tvorjen stavčni par).

Drug primer: *dovolili ste si in ste si tudi prizadevali*. Tu je ponovljen proklitični niz *ste si* (oba *si* sta iste vrste). Najprej lahko izpustim samo *ste* (po točki 3) in dobim: *dovolili ste si in si tudi prizadevali*, kar je pravilno tvorjeno in po pomenu enako izhodiščnemu stavčnemu paru. Ne morem pa izpustiti samo *si* (*dovolili ste si in ste tudi prizadevali* po pomenu ni enako izhodiščnemu stavčnemu paru).

Iz povedi *kokoš se je že kuhala in se bo še pekla*, kjer je ponovljen *se* (izraža trpnost), tega se ne moremo izpustiti, ker je v istem nizu tudi *bo*. Ta sodi med naslonke skupine *naj, bi, sem ... , bom ...*. Izpustiti se ga ne da, ker ni ponovitev. Ker se ne da izpustiti *bo*, mora (po točki 4) ostati tudi *se* (poved *kokoš se je že kuhala in bo še pekla* ne pomeni isto kot izhodiščna poved).

5. Če v proklitičnem nizu, ki vsebuje ponovljeni *se* (za brezosebnost, trpnost) ali *si*, ni naslonk iz skupine *naj, bi, sem ... , bom ...*, se *se* ali *si* lahko izpusti sam zase. – Primer: *se vama reče in se vaju pohvali*. Tu je ponovljeni del proklitičnega niza *se* (izraža brezosebnost) in tega lahko izpustim (*se vama reče in vaju pohvali* je pravilno tvorjen stavčni par, enakega pomena kot izhodiščni).

6. Če je ponovljeni niz enklitičen, niso mogoči nikakršni delni desni izpusti. – Primer: *vrtelo naj bi se nam in bledlo naj bi se nam*. Tu je ponovljen enklitični niz *naj bi se nam*. Iz tega ne smem izpustiti nobene naslonke same zase ali v skupinah, manjših kot cel ponovljeni niz; vsakič dobim nepravilno tvorbo ali pa pomen ne ustreza pomenu izhodiščne povedi.

Odprto ostaja, ali se opuščajo v celoti samo proklitični nizi (tako v vseh primerih iz točk 1–5) ali tudi enklitični. Delni izpusti nizov kažejo, da se vsekakor izpuščajo proklitični.

⁴ Tu ne bo načeto vprašanje zase, kdaj je beseda B ponovitev besede A. Tako desni je v *če je utrujen in ga je strah* ni ponovitev levega (in se ga ne da izpustiti); desni je brezosebni, levi ne. Včasih izpust dokaže/ovrže tolikšno sinonimnost kakih enakozvočnic, kolikršna se zahteva v skladnji.

Dokaz iste vrste ni mogoč pri enklitičnih nizih, pri njih namreč ni delnih izpustov. Ne poznam primera, v katerem se niz ne bi dal premakniti iz nedvoumno enklitičnega položaja v proklitičnega, in bi torej morebitni izpust celega niza v njem prizadel nesporno enklitične naslonke.⁵

7. V vseh primerih iz točk 1–6 se naslonke, ponovljene na desni, smejo ali ne smejo izpuščati. Ne poznam pa primera, v katerem bi bil desni izpust naslonk obvezen vsaj tako, kakor je obvezen desni izpust naglasnice *Janez* v *Janez vstane in Janez se umije* (če nastopa v obeh stavkih isti Janez).

Alenka Šivic-Dular

Filozofska fakulteta v Ljubljani

SLOVENSKE DELOVNE VELELNICE ZA ŽIVINO

Izrazje, s pomočjo katerega se je človek sporazumeval z domačimi delovnimi živalmi (predvsem voli, kravami in konji) in tako usmerjal njihovo gibanje in obnašanje, za slovenščino še ni v celoti etimološko pojasnjeno, čeprav je v glavnem upoštevano v večjih slovarskih delih, predvsem v Pleteršnikovem Slovensko-nemškem slovarju, zbrano pa je tudi v Slovenskem knjižnem jeziku 4, 1970, str. 117, in Slovenski slovnici, 1976, str. 399–400, J. Toporišiča. To izrazje je zaradi spremenjenega načina življenja in modernejših tehnologije vse bolj odrinjeno na obrobje (jezikovne) zavesti, s tem pa tudi vse bliže pozabi.

Med temi izrazi-velelnicami (ljudsko tudi komandami) najdemo še stare indoevropske in praslovanske medmete, nekaj je medmetiziranih, a še izluščljivih besednih zvez in oblik, nekaj je zanesljivo izposojenih, saj jih najdemo v več jezikih, in jih moramo prišteti k kulturnim besedam, manjši del pa je takšnih velelnic, ki bi lahko nastale v vsakem jeziku posebej. Medmeti, ki so se terminologizirali v velelnice, imajo zelo pogosto še druge pomena, homonimnost se preprečuje z nadsegmentnimi sredstvi, z različno stavbo in številom ponovitev, npr. sln. *hi*, *konjiček*, *hi!* proti *hiihihi* 'medmet smeha'. Za jezikoslovca je to besede zanimivo, ker kaže take lastnosti, ki so nenavadne za občna imena, npr. visoka pogostnost nekaterih soglasnikov (*h*, *j*, *v*, *s*), izrazite samoglasniške dolžine, pogosto nenavadna sintagmatika glasov, številne podvojitve iste jezikovne prvine ali dveh sopomenskih, okrepitev osnovnega medmeta/velelnice (najpogosteje *z-g/-ɣ/-h/-s/-j*), npr. *di+jo*, *gi+jo*, *hi+ja*, *ve+ha*, *ve+ga*, *hej+s* ipd., maloštevilni besedotvorni vzorci tvorjenk iz medmetov, npr. večina glagolov je tvorjena s pripono *-kati*,¹ redkeje s pripono *-cati*. Po udarim naj tudi, da so redukcije in odpadi samoglasnikov igrali pomembno vlogo pri medmetizaciji besednih zvez in oblik.

⁵ Če je res, da se ponovljenih enklitik ne da izpustiti, se ponuja naslednja možna razlaga dejstva, da se v slovenščini uveljavlja težnja po spreminjanju enklitik v proklitike: proklitike so boljši jezikovni znaki kot enklitike. Prednost proklitika je v tem, da so skladenjsko gibčnejše od enklitik (saj ponovljene lahko včasih izpustimo). – Spreminjanje enklitik v proklitike poznamo tudi iz drugih jezikov, npr. iz makedonščine.

¹ A. Vaillant, Grammaire comparée des langues slaves III, 1966, str. 335.